

СОДЕРЖАНИЕ ДИСЦИПЛИНЫ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ЦИКЛА

УДК 808.26-08-085.5

ВЕРБАЛЬНЫЯ СРОДКІ СТВАРЭННЯ КАМІЧНАГА (на матэрыяле п'есы Леапольда Родзевіча “Конскі партрэт”)

Аўтар: *Рагаўцоў Васіль Іванавіч,*
загадчык кафедры беларускай мовы

Кантактная інфармацыя: тэл.: (+375 222) 46-02-78, (+375 222) 32-27-41.

Апісанне: Для стварэння камічнага эфекту ў п'есе “Конскі партрэт” беларуска-драматурга Л. Родзевіча выкарыстоўваюцца неспецыялізаваныя вербальныя сродкі. Ва ўзмацненні камічнай экспрэсіі важная роля належыць канцэнтраванаму ўжыванню экспрэсіўна зніжаных адзінак.

Description: *Non-specialized verbal means are used to create a comic effect in the play “The Horse Portrait” by the Belarusian playwright L. Rodzevich. A concentrated use of expressive colloquial units intensifies a comic effect.*

Галіна прымянення распрацоўкі: Адукацыя.

Асноўныя перевагі распрацоўкі: Упершыню ў беларускім мовазнаўстве комплексна даследуюцца вербальныя сродкі стварэння камічнага эфекту ў п'есе. Вылучаюцца фактары, якія садзейнічаюць выяўленню камічнай экспрэсіі і яе ўзмацненню.

Сваімі п'есамі Л. Родзевіч “пакінуў значны і глыбокі след у беларускай літаратуры” [1, с. 12]. Паводле С.С. Лаўшука, ён “умеў ствараць каларытныя драматургічныя характары, канфлікт у яго п'есах напружаны, сацыяльна востры, заснаваны на рэальных класавых супярэчнасцях” [2, с. 21].

П'есы драматурга, найперш “Збянтэжаны Саўка”, “Конскі партрэт”, “У кавалёвай хаце”, ставіліся прафесійнымі і аматарскімі калектывамі ў Вільні, Краслаўцы (Латвія), мястэчку Рудаміна на Віленшчыне і інш. У 1922 г. БДТ-1 паказаў спектакль па яго п'есе “Пасланец”. “Збянтэжаны Саўка” з поспехам выконваецца рознымі калектывамі і ў нашыя дні [3, с. 154].

Вадзевіч “Конскі партрэт” датуецца 1920 г., упершыню апублікаваны ў 1921 г. Ставіўся БДТ-1 (1920 – 1923 гг.), Віцебскім абласным драматычным тэатрам імя Я. Коласа (другая палова 1970-х гг.).

У гэтым творы, які знайшоў багата прыхільнікаў сярод аматараў тэатральнага мастацтва, асабліва ў Заходняй Беларусі, “гумар... цесна суседнічае з іроніяй, сатырай і нават гратэскам, маюць месца таксама фарсавыя элементы” [1, с. 19].

Для стварэння камізму ў творы выкарыстоўваюцца розныя вербальныя сродкі, найважнейшыя з якіх наступныя.

Антрапонімы. У п'есе ўжываюцца гаваркія антрапонімы (прозвішчы) Гаронім Цырубулка і Гаўрыла Таўкач – палюбоўнікі Маладзіцы. Камічная (парадыйная) характарыстыка персанажаў “грунтуецца на наўмысным ажыўленні значэння апелятыўнай утваральнай асновы прозвішча” [4, с. 130]. Так, у аснове прозвішча Таўкач – аднайменны апелятыў, які мае два значэнні, у тым ліку пераноснае – разм. зневаж. ‘някемлівы чалавек, які таўчэцца, перашкаджаючы працаваць’. Прозвішча Цырубулка сугучнае з апелятывам *цырубалка* – ‘кавалак дрэва, абрубак’. Апрача таго, камізм выклікае і само спалучэнне Гаронім Цырубулка (першы кампанент мае кніжную афарбоўку, а другі – гутарковую).

У п'есе згадваецца мянушка *Курашчун*: [Маладзіца:] *Вось мінае [муж] ўжо Курашчун, а там дзве хаты – і будзе Варан'ян*. Гэты онім (*Курашчун*) выклікае камічнае ўражанне, паколькі словаўтваральна звязаны з аднайменным апелятывам – ‘той, хто шчупае курэй’.

Ідыялектныя клішэ. Гэта словы і выразы, якія маюць адметную форму і ярка выражаную экспрэсіўную афарбоўку і часта ўжываюцца ў маўленні персанажа. Так, маўленне Цырубулкі “аздабляецца” спалучэннем “тося-бося” (сустракаецца ў трох з чатырох рэплік): *Ды некага мне баяцца, тося-бося...; Во, тося-бося, ускочыў у мех – толькі завязіць...; Ах ты [Гаспадар], тося-бося, бульбаед!*

Экспрэсіўна зніжаныя адзінікі. Яны выражаюць камічны эффект, паколькі сваёй зніжанай ацэнкай (грубай, зневажальнай, пагардлівай, неадабральнай і інш.) не адпавядаюць эстэтычным патрабаванням моўнай нормы: [Маладзіца:] *Во, кажэ [палюбоўнік], люблю твае ножкі... Дадушы, казаў. [Гаспадар:] Ну ўжо і ўпадабаў крывашилапу! Ану, прайдзіся! Паўзіраемся*. Тут *кывашилапая* – зневаж. ‘з крывымі нагамі’; параўн.: *кывашилапка* – ‘кываногая жанчына’ [5, с. 60].

Насычаны камічны эффект дасягаецца канцэнтраваным ужываннем экспрэсіўна зніжаных адзінак (разгледзім некалькі прыкладаў).

1. [Гаспадар:] *Хадзі, хадзі, брат, закурим, не бойся...* [Цырубулка:] *Ды некага мне баяцца, тося-бося. Я прыйшоў пазычыць хамут у кума. [Гаспадар:] Ха-ха-ха, ведаю, які хамут! Не прыкідвайся нязнайкаю. А шуры-муры з майёй жонкай хто заводзіў? Га?! Ха-ха-ха!...* [Цырубулка (убок):] *Во, тося-бося, ускочыў у мех – Толькі завязіць...* [Гаспадар:] *Ох, люблю я цябе, “тося-бося”*. (Абнімае Цырубулку.) Вербальныя сродкі камічнага: ідыялектнае клішэ *тося-бося* (ужыта двойчы ў рэпліцы Цырубулкі), ідыялектнае клішэ ў ролі экспрэсіўна-афарбаванага звартку (ужываецца замест назвы персанажа – Гароніма Цырубулкі – у апошній рэпліцы Гаспадара), іранізм *ведаю, які хамут* (пазычыць). Актуалізатарамі іранічнага значэння з’яўляюцца прэпазіцыйны вербальны кантэкст (трыплікаваны гукапераймальны выклічнік *ха-ха-ха*), сітуацыйны кантэкст (вядома, дзеля чаго завітаў кум Цырубулка ў хату) і постпазіцыйны вербальны кантэкст, які “выкрывае” кумавы намеры (фразеалагізм *шуры-муры* – разм. жарт. ‘любоўныя прыгоды’). Гумарыстычны эффект выклікае ў чытача

ўжыты Цырубулкам “алагічны” выраз (“разавая” прыказка) *ускочыў у мех – толькі завязаць*.

2. [Гаспадар:] *Брэшуць на мяне, торкаюць пальцамі на кожным кроку, дзе б я ні быў: на кірмашы, на сенакосе, на ўпоўзінах – усюды з мяне вышчараюць зубы, як з падзёртага каптана. Цьфу!..* Надоечы кабылу сваю вяду ў аглоблі, а яна ўперлася чацвярэнкамі і ані з месца! *Зіркачы выказеліла*, хвастом круціць, *лупамі* пляскае – і тая, *каб цябе апундрыла, кепікі* з мяне ўжо *строіць*. У функцыі стварэння камічнага ўжываюцца: *брэшуць* – перан. разм. зневаж. ‘хлусяць, паклёпнічаюць, нагаворваюць’, фразеалагізм *вышчараюць зубы* – праст. неадабр. ‘смяюцца, рагочуць’, параўнанне *як з падзёртага каптана*, выклічнік *цьфу!* (ужываецца як выказванне незадаволенасці), дыялектызмы *зіркачы* – зневаж. ‘вочы’ (параўн.: метатэзная форма *зікрачы* – ‘нахабныя вочы’ [6, с. 207]), *выказеліла* – праст. ‘шырока расплюшчыла’, *лупамі* (пляскае) – зневаж. ‘губамі’ (параўн.: *лупы* – ‘губы’ [6, с. 13; 7, с. 74]), *праклён каб цябе апундрыла*, фразеалагізм *кепікі строіць* – разм. ‘насмехаецца’.

3. [Гаспадар:] *І выйшаў, гэта, я толькі на вуліцу, каб ужо ляцець, куды вочы вядуць, куды ногі нясуць, ажно адкуль ні вазьміся – тыц!* *выскачыў з-за вугла галапун* ды давай крычаць на ўсю вёску: “*Конскі пальтлет! Конскі пальтлет!*” Ну, і што мне рабіць, як мне жыць?! Ох, каб была дзе такая фабрыка, дзе б ёй можна было зрабіць рамонт, апошнія кашулі не пашкадаваў бы, аддаў бы гэтую *мардасіну*, гэты сіняк душы... Камічны эфект дасягаецца ўжываннем выклічніка *тыц*, зніжанага экспрэсіваў *галапун* – разм. ‘з голым жыватам (пра дзіця)’ (параўн.: дыял. *галапулак* – жарг. ‘галапузы’ [8, с. 41]), *мардасіна* – праст. груб. ‘твар чалавека’, дыялектызма *пальтлет* – ‘партрэт’ (форма ўтвора на ў выніку дысіміляцыі дыстактна размешчаных зычных [р]).

4. [Гаспадар:] *Апаганіў я сваю хату, узяўшы цябе за жонку. Нюхаўка – як дуга, зіркачы – як у крата, лоб – як патэльня, а губы і нос – цэлы воз.* Адным словам, не твар, а *торба, лапаць*... Вербальныя сродкі камічнага: зніжаныя экспрэсівы *нюхаўка* – праст. груб. ‘нос’, *зіркачы* – дыял. зневаж. ‘вочы’, параўнанні (*нюхаўка*) як *дуга*, (*зіркачы*) як *у крата*, (*лоб*) як *патэльня*, выразы са значэннем атаясамлення: *губы і нос – цэлы воз*, параўнанне праз адмаўленне *не твар*, а *торба, лапаць* (у функцыі рэмы ўжываюцца назоўнікі, якія выклікаюць камічныя асацыяцыі).

5. [Гаспадар:] *А хай бы цябе немач, хай бы цябе разарвала на макавыя часткі! У носе ў яе свішча, а ёй выдаецца нейкая чартаўшчына. Выгадала нос на кукальбаку, вось вецер у ім і гуляе, як па коміне, ды пасвітвае.* Вербальныя сродкі камічнага: *праклёны А хай бы цябе немач, хай бы цябе разарвала на макавыя часткі!*, гіпербалізаваная метафара ў носе *свішча*, “*прыхаванае*” параўнанне *выгадала нос на кукальбаку* [параўн.: *выгадала нос, як кукальбаку*, дзе *кукальбака* (літ. *кульбака*) – ‘палка з загнутым верхнім канцом для апоры пры хадзьбе’)], гіпербалізаваны выраз-алагізм, удакладнены параўнаннем *вецер у ім [носе] і гуляе, як па коміне, і пасвітвае*.

6. [Гаспадар:] *Не таракан, а ты [жонка] мяне нудзіш, як гнілое яйка, нудзіш... Вось завесіла б сваю яндоўку якім-небудзь рызманом, каб вачэй людскіх не псаваць. Ох, хай бы я лепш галаву сабе скруціў, чымся меў з табой жаніцца! Хай бы лепш заместа цябе радзіўся які чорт хвастаты, пан пузаты! Хай на цябе звод, конскі партрэт!* Для стварэння камічнага ўжыты параўнальны зварот (мяне нудзіш), як гнілое яйка, яндоўка – лаянк. ‘вялікі нос’, праклёны Хай бы лепш заместа цябе радзіўся які чорт хвастаты, пан пузаты! Хай на цябе звод, конскі партрэт!

7. [Маладзіца:] *Хто “ён”?* [Гаспадар:] *Той жа Цырубулка. А што, у цябе іх шмат [палюбоўнікаў], што ты пытаеш: “Хто?”* [Маладзіца:] *Ці-і... хоць адбаўляй! Вунь і Гаўрыла Таўкач ужо клюе...* [Гаспадар:] *Клюе?!* (Абнімае жонку.) *А мая ж ты сіваваронка, а мая ж ты перапечка, а мая ж ты крупаварніца... вось усцешыла мяне! А я думаю, што адзін дурань на свеце – гэта я...* Для дасягнення камічнага эфекту ўжываюцца гаваркія антрапонімы Цырубулка, Таўкач, метафара клюе – перан. ‘спакушае (пяшчотамі дабіваецца ад жанчыны інтымнай блізкасці)’, канцэнтраванае ўжыванне ў ролі зваротку “незвычайных” назоўнікаў: сіваваронка – ‘пералётная птушка з яркім зеленавата-блакітным апярэннем’, перапечка – ‘пірог з хлебнага цеста, спечаны на скаварадзе’, крупаварніца – ‘жанчына, якая ўмее гатаваць крупяны суп’, выраз-выснова *А я думаю, што адзін дурань на свеце – гэта я...* [з падтэксту вынікае, што кожны з палюбоўнікаў (паколькі ён не адзін) з’яўляецца па-свойму дурнем)].

8. [Гаспадар:] *Каб ты толькі жыла! У яе палюбоўнік, ха-ха-ха!.. Яшчэ гэтакі дурань не радзіўся...* Ой, не кажы ты больш гэтага глупства, бо ўсе куры са смеху паздыхаюць. Вербальныя сродкі камічнага: іранізм палюбоўнік (актуалізатары – прэпазіцыйны выраз *каб ты толькі жыла!*, постпазіцыйны трыплікаваны гукапераймальны выклічнік *ха-ха-ха!*.. і выраз *Яшчэ гэтакі дурань не радзіўся*), фразеалагізм *куры са смеху паздыхаюць* – праст. ‘хто-н. зробіць што-н. недарэчнае, вартае кпінаў, насмешкі’.

Вось якая “шчырая” размова адбылася паміж Гаспадаром і Маладзіцай, што не нахваліцца ўмельствам свайго палюбоўніка: [Маладзіца (задаволеная):] *А каб ты ведаў: як пачне цалаваць, дык прысмочацца, як п’яўка, а пасля давай кусацца. Тут паглядзі, кая шыі – пэўна, знак ёсць.* [Гаспадар:] *Бач яго, падлюга! Знак і сапраўды ёсць. Ды і не дзіва, што кусае – шыйка белая, як сыр. А ён, гад, заўсягды галодны, як воўк.* [Маладзіца:] *Не мані. Ён у мяне так насілкуецца, што заўсягды кажа: “Наеўся, напіўся, і хвосцік завіўся”. А як жа любіць мяне абдымаць! “Ты, кажся, пружыніста і цвёрда, як малатамі выкута”.* Вербальныя сродкі камічнага: зніжаныя экспрэсівы падлюга – разм. лаянк. ‘нягоднік’, гад – перан. пагард. ‘агідны чалавек’, параўнальныя звароты прысмочацца, як п’яўка, шыйка белая, як сыр, ты цвёрда, як малатамі выкута, выраз-рыфмаванка з гумарыстычным адценнем *Наеўся, напіўся, і хвосцік завіўся*,

Алагізмы. Алагічнымі ўспрымаюцца выразы, паміж часткамі якіх выяўляецца сэнсавая “нестыкоўка”: [Маладзіца:] *Ох, і труденька мне... Марнееш,*

як той сыр у масле, ха-ха-ха... Алагічнасць вылучанага выразу відавочная, бо ў памяці ўзнікае суадносна “правільны” (узуальны) выраз – фразеалагізм *як сыр у масле купаецца (качаецца, плавае)* – разм. ‘жыве прывольна, у поўным дастатку’. Маладзіца, мабыць, сама зразумела недарэчнасць ужытага ёю выразу, пра што сведчыць постпазіцыйны адгук пераймальны выклічнік, які з’яўляецца смехавай рэакцыяй на сказанае.

Параўнанні. Асабліва камічна насычанымі з’яўляюцца параўнанні, што вызначаюцца нечаканасцю супастаўлення паняццяў. Асацыяцыі, якія ўзнікаюць пры ўспрыманні такіх параўнанняў, багацейшыя, чым “простае, лагічнае апісанне” [9, с. 15]: [Маладзіца:] *Як сто нячысцікаў на яго ўсела...* *Лётае* [Гаспадар], *як пацук на гарачай пліце, як са шпількамі ў пятах...* *Пад ногі не глядзіць, носіцца без памяці...*

Гіпербалізмы. Камічны эффект выражаюць тыя з гіпербалізмаў, якія са значным перабольшаннем апісваюць пэўную з’яву і, апрача таго, успрымаюцца як алагізмы: [Гаспадар:] *Ды не цямакэй ты [жонка] губамі, а то ўсе свінні назбягаюцца!.. Ціха, не сёрбай, а то мяне зараз уцягнеш!..*

Такім чынам, для стварэння камічнага эфекту ў п’есе ўжываюцца такія неспецыялізаваныя вербальныя сродкі, як антрапонімы, ідыялектныя клішэ, алагізмы, параўнанні, гіпербалізмы і (найбольш часта) экспрэсіўна зніжаныя адзінкі.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Яцухна, В. З кагорты адраджэнцаў / В. Яцухна // Родзевіч Л.І. Творы: драматургія, проза, паэзія, публіцыстыка, лісты / Леапольд Родзевіч. – Мінск: Маст. літ., 2008. – С. 5-21.
2. Лаўшук, С.С. Станаўленне беларускай савецкай драматургіі (20-я – пачатак 30-х гадоў) / С.С. Лаўшук. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – 192 с.
3. Варвашэвіч, М.А. Родзевіч Л. / М.А. Варвашэвіч // Беларускія пісьменнікі: біябібліягр. слоўн.: у 6 кн. / пад рэд. А.В. Мальдзіса. – Мінск: БелЭн, 1995. – Т. 5. – С. 153-154.
4. Бірыла, М.В. Антрапанімія паэтычная / М.В. Бірыла // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: у 5 т. / рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелСЭ, 1984. – Т. 1. – С. 129-130.
5. Яўсееў, Р. Маці казала так...: (з гаворкі Бялыніцкага раёна) / Р. Яўсееў; рэд. А.А. Крывіцкі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. – 112 с.
6. Народная лексіка / рэд. А.А. Крывіцкі, Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 288 с.
7. Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак / пад рэд. М.А. Жыдовіч. – Мінск: БДУ, 1970. – 172 с.
8. Спяцко, П. Дыялектны слоўнік: з гаворак Зэльвеншчыны / навук. рэд. М.В. Бірыла. – Мінск: БДУ, 1970. – 184 с.
9. Федоров, А.И. Семантическая основа образных средств языка / А.Н. Федоров; отв. ред. К.А. Тимофеев. – Новосибирск: Наука, 1969. – 91 с.